

Богдана Сипко

«СВОЇ» ЧИ «ЧУЖІ»: СОЦІАЛЬНІ АТТИТЮДИ ФРАНЦУЗІВ ЩОДО МУСУЛЬМАН У ЖИТЛОВІЙ СФЕРІ (1995–2007 РР.)

У статті на основі звітів спеціальних комісій та матеріалів соціологічних опитувань проаналізовано ставлення французів до оренди житла мусульманами та загальною до сусідів ісламського віросповідання, вплив стереотипів та заворушень у французьких передмістях на соціальні аттитюди у житловій сфері.

Ключові слова: мусульманська спільнота, Французька Республіка, іслам, соціальні аттитюди, житлова сфера.

Богдана Сипко. «Свои» или «чужие»: социальные аттитюды французов относительно мусульман в жилищной сфере (1995–2007 гг.)

В статье на основании отчетов специальных комиссий и социологических опросов проанализированы реакция французов на аренду квартир мусульманами, восприятие жильцами своих соседей исламского вероисповедования и влияние стереотипов и беспорядков в французских пригородах на социальные аттитюды в жилищной сфере.

Ключевые слова: мусульманское сообщество, Французская Республика, ислам, социальные аттитюды, жилищная сфера.

Bohdana Sypko. «Own» or «Alian»: Social Attitudes of French towards Muslims in the Housing Sector (1995–2007)

The author examines on the basis of reports of special commissions and sociological polls the attitude of French to rent housing to Muslims, the perception of inhabitants towards muslim neighbors and the impact of stereotypes and riots in the suburbs on social attitudes in housing sector.

Key words: the Muslim community, the French Republic, islam, social attitudes, the housing sector.

Мусульманська спільнота Франції стала об'єктом прицільної уваги політикуму, засобів масової інформації та світової громадськості в роки президентства Жака Ширака (1995–2007 рр.). Такий стан справ був зумовлений як внутрішніми (теракти 1995 р. у Парижі, публічна демонстрація зневаги до державних символів у 2001–2002 рр., президентська кампанія 2002 р., прийняття Закону від 15 березня 2004 р. Про заборону помітних релігійних атрибутів у середніх навчальних закладах, масові бешкети та заворушення у передмістях у 2005 та 2007 рр.), так і зовнішніми чинниками (теракти 11 вересня 2001 р., початок війни в Іраку 2003 р., події 11 березня 2004 р. у Мадриді та арабо-ізраїльське протистояння на Близькому Сході у 2005–2006 рр.). Центральною темою обговорення стали проблеми інтеграції мусульман у французьке суспільство. При цьому наголошувалося на факторі «готовності» влади і суспільства до інтеграційних процесів.

Основою особистого простору людини є її помешкання. Тому рівень комфортності житла та доброзичливості сусідів також впливали на інтеграцію мусульман у французький соціум. Відповідно, актуальним є дослідження соціальних аттитюдів французів щодо мусульман у житловій сфері.

Соціальна психологія трактує аттитюд, як схильність суб'єкта до здійснення певної соціальної поведінки. У 1942 р. М. Сміт розробив трикомпонентну структуру соціального аттитюду, яка складається із когнітивного (осягнення об'єкта, що виражається у переконанні чи думці, базованій на соціальному стереотипі), афективного (емоційна оцінка об'єкта, що проявляється у симпатії чи антипатії) та поведінкового (диспозиція до дії) елементів [4, с. 40–41].

Питання соціальних аттитюдів французів щодо мусульман ще не знайшло висвітлення в українській історіографії. Особливості сприйняття осіб магрибського походження французами тривалий час вивчає російська дослідниця Катерина Демінцева, завідувач Центром історії та культурної антропології РАН. Результати її досліджень підсумовані у праці, що побачила світ у 2008 р. [3]. Ця монографія цінна тим, що написана на основі матеріалів експедиції, здійсненої у 2003–2004 рр. паризькими передмістями. Разом з тим, роблячи наголос на проявах суспільної психології, К. Демінцева не завжди дотримується хронологічної чіткості.

Підставою для нас є праця французького соціолога Анес Вуазен, яка проаналізувала труднощі у житловій сфері, з якими стикалися у Франції особи магрибського походження [32]. Зважаючи на те, що в 1992–2006 рр. А. Вуазен співпрацювала із правозахисною асоціацією найбільшого передмістя Ліону – Віллербану – Віллербанською асоціацією з прав доступу до житла, дослідниця зібрала багатий дже-

рельний матеріал, зокрема здійснила численні інтерв'ю мусульман цього передмістя. Окремих аспектів нашого дослідження торкнулися й інші французькі науковці. Зокрема, Фатіма Імадані, вивчаючи життя жінок марокканського походження у Франції, згадала й про випадки відмови їм в оренді житла [23]. Детально проаналізував події у французьких передмістях у 2005 р. соціолог Жерар Можер [25].

Метою даної статті є аналіз соціальних аттитюдів французів щодо мусульман у житловій сфері у 1995–2007 рр. Це передбачає розгляд наступних проблем: ставлення французів до оренди житла мусульманами, сприйняття мешканцями сусідів ісламського віросповідання та вплив на соціальні аттитюди у житловій сфері погромів у французьких передмістях 2005–2007 рр. Зважаючи на те, що у Франції у 1995–2007 рр. не проводилися будь-які опитування на предмет релігійної приналежності, а віросповідання вважалося особистою справою кожного, йдеться про ставлення французів до осіб, яких вони ідентифікували, як мусульман, тобто людей із нетиповою французькою зовнішністю, в традиційному ісламському вбранні або з «мусульманськими іменами».

Основою для написання статті стали звіти спеціальних міжнародних та урядових комісій, які стосувалися мусульманської спільноти Франції часів президентства Жака Ширака. Європейський моніторинговий центр расизму та ксенофобії (створений 15 лютого 1997 р.) у 2003 р. підготував спеціальний звіт про дискримінації у житловій сфері Франції [13]. А у звіті про зафіксовані випадки расизму та ксенофобії у країнах ЄС за 2005 р., працівники Центру торкнулися і питання стигматизації французьких мусульман у житловій сфері [26]. Моніторингом становища мусульманської спільноти серед іншого займалися три урядові французькі комісії: Національна консультативна комісія з прав людини, що з'явилася у 1947 р. [15–19], Вища рада з питань інтеграції, створена 18 грудня 1989 р. [22], та Вища рада боротьби проти дискримінацій та за рівність, заснована 30 грудня 2004 р. [29; 30]. Інформацію, почерпнуту зі звітів, було доповнено матеріалами соціологічних опитувань [21].

Формування мусульманської спільноти насамперед шляхом заохочення імміграції промислових робітників у 1960–1970-их рр. посприяло тому, що «французький іслам» в роки президентської каденції Жака Ширака був передусім міським явищем. За підрахунками працівника Центру політичних досліджень Сьанс По Клода Даржана, у 1998–2001 рр. 13% мусульман проживало у населених пунктах, менших 2 тис. осіб, 15% – 2–20 тис., 16% – 20–100 тис., 31% – більше 100 тис. та 25% у паризькій агломерації [12, с. 22]. Власниками житла у 1996 р. було 23,5% осіб турецького, 14,1% магрибського походження та 7,5% вихідців із Тропічної Африки, що при порівнянні з 55,9% [7] французів-власників житлової площі показує незабезпеченість мусульманського населення у Франції власним житлом. Соціальним житлом у цей час у Франції користувалося 48,6% осіб магрибського, 37,1% тропічноафриканського та 36% турецького походження. За дослідженнями історика Патріка Сімона, у 1998 р. 40% іммігрантів з Алжиру та Марокко проживали в поганих умовах, хоча середній показник серед усіх іммігрантів не перевищував 30% [31, с. 50].

Відповідно, французькі мусульмани в 1995–2007 рр. більше, ніж інші категорії населення, потерпали від несприятливих житлових умов, зокрема гетоїзації, що розцінювалося ними, як перешкода на шляху інтеграції. Їхнє невдоволення поділяла і більшість французів: 94% опитаних 24–25 листопада 2004 р. провідним моніторинговим центром Institut TNS-SOFRES (Інститут французького товариства досліджень та опитувань, створений у 1963 р.) вважали, що успішному інтегруванню заважає відсутність гідного житла для іммігрантів усіх поколінь. Натомість релігійний фактор, тобто іслам, перешкодою для входження у французьке суспільство назвало лише 19% респондентів [21, с. 43].

Проте, декларування необхідності забезпечити знедолених мусульман гідним житлом зовсім не означало, що ці 94% французів прагнули бачити їх своїми сусідами. Історик, дослідниця міграцій Марі-Клод Блан-Шалеар наводить дані, що у кварталі Шамар міста Дре частина багатоповерхівок – «білі», а інші – «іммігрантські» на 95% [8, с. 99]. Комуни ж передмість, які погодилися на будівництво соціального житла, намагаються уникнути прийому сімей магрибського походження. Хоча закони «Делебарре» (1991 р.) та «Гейсо» (2000 р.)¹ забороняли сегрегацію у житловій сфері.

Факти порушення прав громадян змусили прем'єр-міністра Республіки Ліонеля Жоспена відкрити 18 березня 2000 р. безкоштовну телефонну лінію «114» для жертв та свідків дискримінацій. З 1 січня до 30 квітня 2001 р. працівники цієї лінії прийняли 7647 викликів, 12% з яких стосувалися дискримінацій у забезпеченні житлом [33].

Чимало французів у 1995–2007 рр. не вважали можливим орендувати житло мусульманам, сприймаючи їх як надто неспокійних та проблемних [31, с. 53]. Стереотип про багатодітність мусульма-

¹ 13 квітня 1991 р. було прийнято закон, який за іменем тодішнього міністра з питань міста, соціаліста Мішеля Делебарре (1990–1992) увійшов в історію, як «закон Делебарре». Цей нормативно-правовий акт зобов'язував квартали, у яких бракувало соціального житла, форсувати його будівництво. Проте, керівництво багатих кварталів й надалі надавало перевагу штрафам, ніж спорудженню помешкань для соціально незахищених осіб.

14 грудня 2000 р. з ініціативи міністра громадських робіт, транспорту та житлового будівництва, комуніста Жана-Клода Гейсо (1997–2002) прийнято закон, за яким у містах та агломераціях, де проживало більше 50 тис. осіб, соціальні помешкання мали складати не менше 20% житлового сектору.

нок дуже стійкий і поширений. Це ілюструють слова медичної працівниці, сказані в інтерв'ю 2000 р. соціологу Дідьє Фассену: «Коли у досьє хворої записано «Ясміна», ви скажете собі, що це точно особа магрибського походження, відповідно у неї 15–20 дітей. Звичайно, відмовишся від такої хворої» [33] [підкреслено – Б.С.]. Витворювався відповідний ряд аргументів від аналізу імені через його пов'язаність із етнічною (у даному випадку, й релігійною) приналежністю до стереотипу про багатодітність та самовідмежовування від «іншого» насамперед з метою уберегти себе від зайвих проблем. Ще красномовніше багатодітність мусульманських сімей описала 16 листопада 2005 р. у своєму виступі на російському телебаченні секретар Французької академії Елен Каррер д'Анкосс. Пані д'Анкосс сказала: «Всі, до прикладу дивуються, чому ці діти бігають по вулиці а не ходять до школи? Чому їхні батьки не можуть купити квартиру? Зрозуміло, чому: вони полігамісти. В їхніх квартирах по три–чотири жінки і двадцять п'ять дітей...» [1, с. 285].

Зауважимо, що переконання про багатодітність ісламських сімей, яке побутувало у середовищі французів, мало логічне пояснення. Серед іммігранток-мусульманок першого покоління у другій половині 1970-их – на початку 90-их рр. ХХ ст. була чимала кількість багатодітних матерів. Проте, серед мусульман другого покоління, типовими були сім'ї з одною-трьома дітьми. У 1990 р. на молоду сім'ю алжирського походження припадало в середньому дві дитини, марокканського – 2,1, турецького – 1,9, а на «корінну» французьку сім'ю – 0,9 дітей [8, с. 96].

Траплялися випадки, коли «мусульманські» імена ставали перешкодою для отримання бажаного житла. 29-річна Хадіжа 3 грудня 2003 р. розповіла в інтерв'ю соціологу Анес Вуазен, що одного разу вона подзвонила в агенцію нерухомості під «французьким» іменем і почала розпитувати про квартири у Брон-Паріллі (передмісті Ліону, заселеному здебільшого особами магрибського походження). Як не дивно, працівниця почала відраджувати її від купівлі житла у цьому районі, сказавши, що «там живуть «ці араби», а з ними ніколи не буде спокою» [32, с. 87] [підкреслено – Б.С.]. Коли за 2–3 дні Хадіжа зателефонувала під своїм справжнім іменем, то той же агент розхвалювала їй саме Брон Паріллі. Такі приклади свідчать про поширеність стереотипів (багатодітність та галасливість мусульман) у суспільній свідомості французів.

Співробітники Національної консультативної комісії з прав людини, Вищої ради боротьби проти дискримінацій та за рівність і Європейського моніторингового центру расизму та ксенофобії зафіксували випадки, коли мешканці невеличких містечок або багатих кварталів міст не продавали житла мусульманам, яких вони могли ідентифікувати, як таких. Зокрема, ще в 1989 р., купляючи будиночок у Воль-ан-Веліні (невеличкому містечку неподалік Ліону), Анес Вуазен вислухала тираду про те, що у цьому містечку нема жодного «араба», і це дуже приваблює покупців-французів [32, с. 3]. Ситуація у цьому населеному пункті не змінилася й до 1999 р., сусіди також виступали проти візитів осіб магрибського походження. Схожі настрої панували у 2000–2001 рр. в Отмоні (передмісті Обезу), де власники житла відмовлялися продавати помешкання мусульманам («особам з арабськими прізвищами») [13]. Загалом, із ідентифікацією особи за її прізвищем, часто виникали непорозуміння. До прикладу, у лютому 2007 р. Вища рада боротьби проти дискримінацій та за рівність зареєструвала відмову орендувати квартиру сім'ї, бо чоловік звався Бен Алі, «а це не француз, а турок» [30, с. 81], насправді потерпілий був французом марокканського походження. У 1995–2001 рр. французький юрист алжирського походження проживав у Монтрей не тому, що не мав грошей на щось краще, йому просто не хотіли орендувати житло у престижнішому районі [16, с. 84].

У 1995–2007 рр. відмови в оренді житла були спричинені ксенофобією щодо незвичних («арабських») прізвищ, релігійної практики та відмінностей у культурі. Тезу ілюструють нижченаведені приклади. 19 грудня 2000 р. Зітуна Ідір, студентка та службовець, хотіла орендувати квартиру в Жаніні Клерк, але за два дні після оглядин Зітуні повідомили, що квартира вже здана. Натомість у той же день подрузі Зітуни Ідір – Женев'еві Дюпон пані Клерк запропонувала це ж таки помешкання [13]. 16 січня 2004 р. у XVII окрузі Парижу Фатімі Діє відмовилися здати квартиру через релігійні переконання [26], схожа ситуація повторилася й у червні 2006 р. [30, с. 81] 5 квітня 2001 р. суд розглядав справу Даніеля Тіссандьє, який відмовився здавати квартиру молодому марокканцю, бо «туніські звичаї – негідні»; у лютому 2000 р. у Комп'ені М. Разіні відмовили в оренді житла, бо «його батьки проживають в Алжирі»; 25 квітня 2002 р. Мамаду Сізу, французу сенегальського походження, не винайняли житло, бо «він не француз» [13]. Три останні приклади показують, що частина французів вважала сповідників ісламу людьми з таким набором ознак, який не співпадав з їхніми уявленнями про громадянина Франції.

Факти відмов частини французів орендувати житло мусульманам заохотили Вищу раду боротьби проти дискримінацій та за рівність провести експеримент. Згідно результатів цього дослідження, здійсненого у 2006 р., мусульмани, особливо з вираженими неєвропейськими рисами, мали набагато менші шанси, ніж інші французи, на отримання житла у приватному секторі [29, с. 40]. Експеримент полягав у тому, що на 126 оголошень про оренду житла в регіонах Іль-де-Франс та Норд-Па-де-Кале надіслали анкети 15 кандидатів, серед яких були й особи магрибського походження, всі претенденти мали одна-

кові матеріальні ресурси (високу заробітну плату) та французьке громадянство. Однак, 30% запросили на оглядини «корінних» французів (75% з них отримало бажане житло), а 20% – осіб магрибського походження (при цьому, лише 17% після співбесіди отримали житло). Тобто, зовнішній вигляд претендента на поселення, відігравав велику роль; у цьому випадку відхилення мусульман диктувалося не стійкими поглядами чи системою цінностей (бо кандидатів запросили на співбесіду), а усталеною моделлю поведінки щодо осіб певного антропологічного типу, з яким у свою чергу пов'язувалась приналежність до культури ісламу. Соціологи Анес Вуазен та Ерік Марлієр [27, с. 84; 24] звертали увагу на те, що в образах французів щодо мусульман часто фігурувало словосполучення «кучерява арабська голова». Звідси, ототожнення у масовій свідомості мусульман з арабами, або магрибцями (бо вони склали більшість в ісламській уммі Республіки), а їх у свою чергу з цим «атрибутом».

Цікаво, що старше покоління французьких мусульман також не бажало винаймати житло своїм молодим одновітцям. У 1993 р. мешканець Парижа, електрик похилого віку алжирського походження, розповідав соціологу Мішелю Ламону, що він ніколи не був жертвою дискримінацій, всі ставляться до нього з повагою, бо він «серйозна людина», а виклична поведінка магрибської молоді його просто дратує [20, с. 399–400]. 38-річна Сара, французька алжирського походження, в інтерв'ю від 16 вересня 2003 р. гостро критикувала малолітніх правопорушників магрибського походження, бо вони компрометували в очах «корінних французів» всіх мусульман [32, с. 111]. Ця молодь асоціювалася із безвідповідальністю. Наприклад соціальна працівниця із Іль-де-Франсу у 2000 р. звернула увагу на те, що вони, користуючись моральним статусом дискримінованих, постійно кричать про свої права, але забувають про те, що французький громадянин має ще й обов'язки, зокрема виплату квартплати [33].

Уся наведена інформація свідчить про те, що особи ісламського віросповідання зазнавали певних труднощів при оренді житла, що знайшло відображення і в звітах спеціальних комісій. Натомість інформації про «переслідування» мусульман сусідами-французами немає навіть у звітах спеціально створеної у 2004 р. з метою захисту прав мусульман Республіки громадської асоціації Комітет проти ісламофобії у Франції [27, 28].

Невдоволення сусідів викликали лише випадки порушення громадського порядку. Зокрема, найбільше скарг сусідів викликало ритуальне вбивство баранів на свято Аїд-ель-Кебір. Шлях вирішення цієї проблеми ще в 1995 р. знайшла місцева влада департаменту Верхня Сена, в якому сконцентрована велика ісламська умма. Працівники префектури письмово зверталися до мусульманських асоціацій, повідомляючи координати ферми та місця забою тварин. Посадові особи відповідали за укладення контракту з бойнею та фермами, які пропонували баранів. Сім'ї мусульман обирали живу тварину, її перевіряв ветеринар, після чого вона доставлялася службовою вантажівкою на місце забою, а потім тушу повертали рефрежиратором замовнику [22, с. 64–65]. При такому сценарії сусіди не потерпали від вереску тварини, а мусульмани не були змушені відмовлятися від своїх традицій. У 2000 р. місцева влада Нантеру та Жевінльєру перейняла досвід чиновників департаменту Верхня Сена.

З певними проблемами стикалися багатодітні мусульманські сім'ї, яким «пропонували» підшукати інше житло. Так 29-річна Хадіжа, французька туніського походження, 3 грудня 2003 р. розповіла в інтерв'ю соціологу Анес Вуазен, що колектив орендарів помешкань у їхньому будинку організував збір підписів, щоби виселити їхню сім'ю. Головною причиною вважалось те, що «в арабів дуже великі сім'ї» [32, с. 86] (у її батьків було восьмеро дітей). Натомість 65-річна парижанка марокканського походження розповіла у 1999 р. в інтерв'ю дослідниці Фатімі Лмадані, що вона 28 років прожила на орендованій квартирі із п'ятьма дітьми. Щоправда, при оренді житла жінка не зізналася власниці про кількість дітей [23, с. 86]. Вважаємо, що в цих випадках небажання здавати житло було викликано не релігійними переконаннями орендарів, а їхньою багатодітністю, яка ймовірно створювала незручності для сусідів.

Зафіксовані випадки пошкодження житла осіб, яких вважали прихильниками ісламу. Але ці дії вчиняли представники ультраправих рухів, тому вони не є вираженням соціальних аттитюдів загалу суспільства. Більшість таких порушень були вчинені на о. Корсика. Зокрема, 20 липня 2001 р. у місті Бастія саморобну бомбу заклали біля дверей помешкання особи алжирського походження [16, с. 34]. У тому ж таки місті Бастія 9 листопада 2003 р. було заміновано помешкання, орендоване двома марокканцями [17, с. 45]. 4 січня 2003 р. згадане корсиканське місто знову стало центром скандалу, оскільки вибухівку було закладено у гуртожитку, де проживали французькі громадяни марокканського походження. Однак, на цьому дії злочинного угруповання Корсиканський Опір (Resistenza Corsa) не закінчилися. 16 січня було заміновано магрибський квартал, а 19 лютого 2003 р. – квартиру, що належала особі мусульманського віросповідання [17, с. 43]. 19 березня 2004 р. у Бастія знову було вчинено спробу знищити гуртожиток, де мешкали здебільшого мусульмани [18, с. 317].

Невідповідність між негативними соціальними аттитюдами при оренді житла мусульманам та загальною доброзичливим ставленням до сусідів-мусульман, на нашу думку, можна пояснити. У першому випадку французи стикалися із «чужим», який міг нести загрозу, особливо, коли мова йшла про мо-

лоду особу магрибської зовнішності із «мусульманським іменем» (саме так ЗМІ зображали вихідців зі складних передмість), або ж асоціювався із багатодітністю та неспокоєм. У другому ж випадку сусідів сприймали уже не через призму стереотипів, а через щоденне спілкування.

«Кольорові квартали» або ж «складні передмістя» були, на нашу думку, спадщиною бідонвілей та політики компактного розселення робітників-іммігрантів, яка практикувалася з початку 1960-х рр. А наслідки невдалої житлової політики Республіки попередніх десятиліть у поєднанні із негативними стереотипами французів щодо осіб ісламського віросповідання викликали у французьких мусульман, особливо іммігрантів другого та третього покоління, відчуття відокремленості від суспільства. Це відчуття вони висловлювали через образи «стін» та «огорож». Зокрема, французькі соціологи Северін Фонтен та Абдель Менцель, які у 2001–2002 рр. прожили три місяці у одному зі «складних» передмість, серед іншого зафіксували твердження, які підкреслювали відмежування суспільства від проблемних кварталів. Зокрема, зачитуємо такі судження: «Ти бачив квартал? Вони [французи – Б.С.] залишили лише два входи. Навколо огорожа або заводи», «Ви бачили? Мені здається, що нас закрили...» [11].

Схожі рефлексії автор статті зафіксувала й у тогочасній французькій популярній літературі. Зокрема, письменник кабільського походження Мунсі (або ж «французький араб», як він сам себе називав) у 1995 р. писав: «Моє життя почалося на засміченому пустирі, на околиці – там, де закінчувалося місто. Де зупиняється його життя. Тому ми відчували себе вигнаними зі суспільства, доводячи до краю це своє відчуття: ламали, грабували, били вітрини...» [5, с. 158]. Молода французька письменниця Фаїза Ген у дебютному романі 2004 р. порівняла бар'єри між загалом суспільства та мешканцями складних передмість із Берлінською стіною та лінією Мажіно: «Вони [французи – Б.С.] нічого не тямали в соціальній різноманітності й культурному багатоманітті. Ну, та їхньої вини в тім немає. Існує ж бо чіткий поділ поміж районом Параді, де я мешкаю, і приміською зоною Руссо. Нескінченні ґратовані огорожі, настільки давні, що й іржею вкрилися, довжелезні камінні мури. Це ще гірше, ніж лінія Мажіно чи Берлінська стіна...» [2, с. 68–69].

Бажання молоді зруйнувати «стіни», які відділяли їх від французького суспільства, перетворило іммігрантські квартали у «пороховий погріб» Французької Республіки. Впродовж 90-их рр ХХ ст. – початку ХХІ ст. заворушення у французьких передмістях траплялися майже щороку. У 1995 р. погроми були у Фонтанель у Нантері, у 1996 р. у Сент-Жан у Шатору, у 1997 р. у Дамарі-ле-Лі, у 1998 р. у кварталі Мірай в Тулузі, у 1999 р. у Вівері в Гарді, у 2000 р. в Ліллі, у 2000 р. в Борні у Метці, у 2002 р. в Отп'єр у Страсбурзі, а в 2003 р. у Німі [25, с. 15]. Їх ЗМІ приписували ісламістській молоді, хоча насправді навіть погроми осені 2005 р. здійснювалися т. зв. «мусульманами-атеїстами», як вони самі себе називали. Айхан Кая, професор Стамбульського університету та Директор Центру Досліджень Міграцій, наголосив, що у даному випадку термін «мусульманин» є не релігійною, а етнічною категорією [14]. Таке незвичне для науковців трактування було типовим у цей час для французів. Працівниця міністерства внутрішніх справ Франції Гвенаель Кальвес у звіті про діяльність за 2004 р. писала, що термін «мусульманин» не є релігійним, ним позначали всіх осіб магрибського, турецького чи африканського походження, оскільки «мусульманами і євреями люди є лише з погляду інших» [10, с. 9].

Тим не менше, сумнозвісні події в передмістях спричинили фобію відносно французьких мусульман, оскільки французи небезпідставно почали вважати їх небезпечними сусідами та загрозою для свого майна і не тільки. Так, у 2004 р. французький сайт Sos-music.org оприлюднив інформацію про те, що французькі передмістя стануть «новим Косово», а корінні французи – «сербами негідниками», які захищатимуть власну землю від мусульманської експансії [18, с. 304], тобто на сприйняття мусульман із передмість наклалися, як внутрішні, так і міжнародні фактори. Лякаючою і загрозовою стала постать молодого мусульманина, магрибської зовнішності, мешканця «складних» передмість. З цього приводу політолог Софі Боді-Жендро зауважила, що у кожному суспільстві є свої «вороги», які відповідають «за всі біди», і якщо в Північній Італії це албанці, в Скандинавії та Німеччині – неонацисти, у Великобританії – прохачі притулку, то у Франції – молодь зі «складних» передмість [6].

Таким чином, виникло «замкнуте коло»: заворушення у передмістях викликали негативне ставлення французів щодо загалу мусульманської молоді, а не лише вихідців із проблемних кварталів, а учасники погромів пояснювали свої дії відкиненням їх суспільством та намаганням змусити себе «почути».

Опитування громадської думки, здійснені Національною Консультативною Комісією з Прав Людини, не дозволяють комплексно прослідкувати динаміку декларованого ставлення французів до мусульман у житловій сфері, оскільки в опитуваннях у 2001–2002 рр. та 2005–2006 рр. відсутнє питання про те, чи засуджують французи відмову в оренді житла мусульманину. У 1999 та 2000 рр. відповідно 69% та 66% опитаних вважало, що треба карати за таку відмову [15, с. 83]. У 2003–2004 рр. показники знизилися до 48% [17, с. 20; 18, с. 13], а в 2007 р. вже 83% респондентів вимагали рівних можливостей для мусульман в отриманні житла [19, с. 77]. Оскільки на 1999–2000 рр. припадає завершення затишшя у міжрелігійних взаєминах, а в 2007 р. президентом стає Ніколя Саркозі, який, ще будучи

міністром внутрішніх справ, обіцяв вирішити проблему передмість, вищезгадані цифри видаються вірогідними. Керівник громадської організації Sos-Racisme Малек Бутіх слушно зауважив, що багато французів широко казали, що не є ксенофобами, і в той же час не бажали жити поряд із мусульманами, вважаючи їх небезпечними для себе [9, с. 136].

Проведений аналіз соціальних аттитюдів французів щодо мусульман у житловій сфері в 1995–2007 рр. дозволяє зробити наступні висновки. У частини французів переважали негативні стереотипи про мусульман, які на побутовому рівні часто гальмували інтеграційні ініціативи влади та ісламської умми. Неприязне ставлення здебільшого пояснювалося ототожненням мусульман із мешканцями «складних» передмість, невірноваженими людьми, ймовірними правопорушниками, багатодітними батьками, що автоматично перетворювало їх у небажаних сусідів. Згадані стереотипи, які часто мали логічне пояснення, застосовувалися насамперед до осіб із магрибською зовнішністю та мусульманськими іменами.

Заворушення у французьких передмістях не зняли, а загострили протиріччя між мешканцями складних кварталів та загалом суспільства. Адже постать молодого бунтівника, який прагнув, щоби його «почули», стала лякаючою для більшості громадян. Окрім того, набір характеристик, які ЗМІ використовували для опису учасників погромів, а саме озлобленість, нестриманість, жорстокість, гарячкуватість, переносився на всіх молодих мусульман Франції, роблячи їх не просто небажаними, а й «небезпечними» сусідами.

Принципово різними були реакція на оренду житла мусульманами та ставлення до сусідів ісламського походження. Значна частина французів у досліджуваній період намагалася уникнути укладення договорів у сфері нерухомості з мусульманами, оскільки останні тривалий час жили у «робітничих» передмістях із переважанням іммігрантського населення, а тому були для більшості громадян «чужими», інформацію про яких черпали на сторінках кримінальних хронік. Натомість сусіди мусульмани ставали «своїми», на них дивилися вже не крізь призму стереотипів, а оцінювали їх за особисті якості.

Джерела та література:

1. Балибар Э. Волнения в banlieues / Этьен Балибар // Прогнозис. – 2008. – №2 (14). – С. 269–300.
2. Ген Ф. Завтра кайф: Повесть / Пер. з франц. Л. Кононовича. – Львів: Кальварія, 2009. – 144 с.
3. Деминцева Е. Быть «арабом» во Франции / Екатерина Деминцева. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – 192 с.
4. Мещеряков Б.Г. Большой психологический словарь / Б.Г. Мещеряков, В.Г. Зинченко. – М.: Прайм-Еврознак, 2003. – 672 с.
5. Прожогина С. «Живущие на окраинах»: социальные изгои или «забытые» граждане? / Светлана Прожогина // История и современность. – 2011. – №2. – С. 150–178.
6. Audition de Mme Sophie Body-Gendrot, politologue, et de Mme Nicole Le Guennec, sociologue. 6 mars 2002 // [En ligne]. – URL: <http://www.voltairenet.org/article10063.html> (28.09.09).
7. Avis adopté par le Conseil économique et social au cours de sa séance du mercredi 29 octobre 2003 [En ligne]. – URL: <http://www.ces.fr/rapport/docton/03102922.pdf> (17.10.08).
8. Blanc-Chaléard M.-C. Histoire de l'immigration / Marie-Claude Blanc-Chaléard. – Paris: La Découverte, 2007. – 128 p.
9. Boutih M. L'intégration politique et économique des immigrés et de leurs enfants aujourd'hui / Malek Boutih // Confluences Méditerranée. – 2001. – № 39 [En ligne]. – URL: <http://confluencews.iffrance.com/numeros/39html> (14.10.08).
10. Calvès G. Renouveau démographique de la fonction publique de l'Etat: vers une intégration prioritaire des Français issus de l'immigration / Gwénaële Calvès. – Paris: La documentation Française, 2005. – 75 p.
11. Configurations sociales et spatiales de deux quartiers «politique de la ville» contrastés. Elements d'observation comparés / F. Bailleau, P. Pattegay, S. Fontaine, A. Menzel // Sociétés et jeunes en difficultés. – Automne 2007. – № 4 [En ligne]. – URL: <http://sejed.revues.org/index2033.html> // 26.11.09.
12. Dargent C. Les musulmans déclarés en France: affirmation religieuse, subordination sociale et progressisme politique / Claude Dargent // Les Cahiers du Cevipot. – 2003. – №34. – P. 3–42.
13. Ebermeyer S. National Analytical Study on Racist Housing: RAXEN Focal Point for France. October 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/FR_Housing.pdf. (17.11.11).
14. Kaya A. Les Français musulmans: enquête sur une rébellion républicaine / Ayhan Kaya // Revue européenne des migrations internationales. – 2002. – Vol. 22. – №3. – P. 135–153.
15. La lutte contre le racisme et la xénophobie: rapport d'activité 2000. – Paris: La documentation Française, 2001. – 491 p.
16. La lutte contre le racisme et la xénophobie: rapport d'activité 2001. – Paris: La documentation Française, 2002. – 512 p.
17. La lutte contre le racisme et la xénophobie: rapport d'activité 2003. – Paris: La documentation Française, 2004. – 622 p.
18. La lutte contre le racisme et la xénophobie: rapport d'activité 2004. – Paris: La documentation Française, 2005. – 856 p.

19. La lutte contre le racisme et la xénophobie: rapport d'activité 2007. – Paris: La documentation Française, 2008. – 328 p.
20. Lamont M. Particular Universalisms: North African Immigrants Respond to French Racism / M. Lamont, A. Morning, M. Mooney // *Ethnic and Racial Studies*. – 2002. – Vol. 25. – № 3. – P. 390–414.
21. Les Français et l'intégration // *Le français dans le monde*. – 2005. – №39. – P. 43.
22. L'Islam dans la République. – Paris: La documentation Française, 2000. – 204 p.
23. Lmadani F.-A.-B. Les femmes marocaines et le vieillissement en terre d'immigration / F.-A.-B. Lmadani // *Confluences Méditerranée*. – 2001. – №39. – P. 81–94.
24. Marlière E. Le sentiment d'injustice chez les jeunes d'une cité HLM / Eric Marlière // *Sociétés et jeunesse en difficultés*. – 2006. – № 2 [En ligne]. – URL: <http://sejed.revues.org/index208.html>. (21.04.12).
25. Mauger G. L'émeute de novembre 2005: une révolte protopolitique / Gérard Mauger. – Clamecy: Editions du croquant, 2006. – 160 p.
26. Racisme et Xénophobie dans les Etats membres de l'UE : tendances, evolutions et bonnes pratiques. Rapport annuel 2005. Partie 2 [En ligne]. – URL: <http://fraWebsite/attachments/ar05p2fr.pdf>. (28.05.10).
27. Rapport d'étape du CCIF sur l'Islamophobie en France 2003/2004 [En ligne]. – URL: http://www.islamophobie.net/user-res/fichiers/CCIF_rapport_2003-2004.pdf. (14.08.09).
28. Rapport sur l'Islamophobie en France en 2008 par CCIF 2003/2004 [En ligne]. – URL: http://www.islamophobie.net/user-res/fichiers/Rapport_annuel_CCIF_2008.pdf. (14.08.09).
29. Schweitzer L. Haute autorité de lutte contre les discriminations et pour l'égalité: rapport annuel 2006 / Louis Schweitzer. – Paris: La documentation Française, 2007. – 235 p.
30. Schweitzer L. Haute autorité de lutte contre les discriminations et pour l'égalité: rapport annuel 2007 / Louis Schweitzer. – Paris: La documentation Française, 2008. – 188 p.
31. Tebbakh S. Muslims in the EU – Cities Report: France / Sonya Tebbakh. – Budapest: Open society institute, 2007. – 100 p.
32. Voisin A. Logement et discrimination. Effets de la discrimination liée aux origins, analysée à travers le parcours logements de personnes issus de l'immigration maghrébine / Agnès Voisin. – Lyon, 2005. – 194 p.
33. Un traitement inégal: Les discriminations dans l'accès aux soins [Fassin D., Carde E., Ferré N., Musso-Dimitrijevic S] [En ligne]. – URL: // <http://infodoc.inserm.fr/crep/crep.nst/Rapport%205%20-%20Discriminations%20%20.pdf>. (15.10.12).